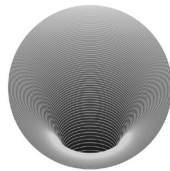

VIII

Resocjalizacja

W ROZDZIALE VIII:

Krzysztof Jasiński

Przygotowanie recydywistów do wolności w Polsce i Republice

Słowackiej – różnice, podobieństwa, szanse 155

Krzysztof Jasiński

*Akademia Nauk Stosowanych
w Nowym Sączu*

Przygotowanie recydywistów do wolności w Polsce i Republice Słowackiej – różnice, podobieństwa, szanse

Streszczenie

Przygotowanie skazanych do zwolnienia jest ważnym elementem procesu resocjalizacji. Osadzeni, zwłaszcza recydywiści borykają się z szeregiem problemów utrudniających im adaptację na wolności. Niepowodzenie readaptacji może jednak przysparzać problemów ich bliskim i całemu społeczeństwu. Systemy readaptacji w Polsce i Słowacji mają wiele podobieństw, ale też kilka istotnych różnic. Jedną z nich jest sposób przygotowywania skazanych do wolności w oddziałach wyjściowych. Autor zadaje pytanie o to, która forma preparacji jest skuteczniejsza. Dla poszerzenia perspektywy badawczej dane zebrano również w ośrodkach readaptacyjnych. W badaniu uwzględniono także opinie specjalistów pracujących z byłymi więźniami. Ważne jest, aby oba podejścia mogły się wzajemnie uzupełniać. Praktyka dowodzi jednak, że w obszarze readaptacji recydywistów jest jeszcze wiele do zrobienia. Zdaje się, że istniejące rozwiązania nie są w pełni wykorzystywane pomimo wielu zalet.

Słowa kluczowe: readaptacja społeczna, recydywiści penitencjarni, przygotowanie do wolności, pomoc postpenitencjarna

Preparing Recidivists for Freedom in Poland and the Slovak Republic – Differences, Similarities, Opportunities

Abstract

Preparing convicts for release is an important element of the social rehabilitation process. Inmates, especially recidivists, struggle with a number of problems that make it difficult for them to adapt to freedom. Failure to readapt may cause problems for their loved ones and the entire society. The readaptation systems in Poland and Slovakia have many similarities but also some significant differences. One of them is the method of preparing convicts for freedom in exit units. The author asks the question which form of such assistance is more effective. To broaden the research perspective, data was also collected in readaptation centers. The study also took into account the opinions of specialists working with former prisoners. It is also important how both approaches could complement each other. Practice proves that there is still a lot to do in the area of readaptation of recidivists. It also seems that existing solutions are not fully used.

Keywords: social re-adaptation, repeat offenders, preparation for release, post-penitentiary assistance

Wstęp

Problem powrotności do przestępstwa jest zjawiskiem powszechnym i uciążliwym dla społeczeństwa. Przestępstwo samo w sobie budzi powszechną niechęć do do-

puszczającej się go osoby. Recydywiści w powszechnej świadomości kojarzeni bywają z szeregiem negatywnych przymiotów. Ewolucyjnie zaszczerpiona niechęć do osób naruszających umowę społeczną zdaje się przesłaniać nam rzeczową i pragmatyczną perspektywę, w której należy rzecz jasna uwzględnić koszty społeczne omawianego zjawiska. Jako społeczeństwo doznajemy uszczerbku wspólnie wypracowanych dóbr, lecz recydywa podważa także zaufanie do wypracowanych zasad i reguł, również tych, którymi powinniśmy się kierować wobec samych sprawców. Jeśli orzeczona (w imieniu obywateli) kara zostaje wykonana, a sprawcy nadal dopuszczają się występków, to zasadne wydaje się pytanie o stan państwa, jego struktur i o to, czy jako obywatele słusznie żywimy zaufanie do instytucji odpowiedzialnych za wymierzanie sprawiedliwości. Ewolucja prawa i systemów penitencjarnych wypracowała mechanizmy zabezpieczające nas przed tym ryzykiem, określane naukowo jako procesy resocjalizacji i readaptacji społecznej.

Państwo odpowiedzialne za ich realizację dopuszcza w tym zakresie współdziałanie instytucji publicznych z sektorem pozarządowym. Pierwszym etapem rzeczowego procesu jest często pobyt w zakładzie karnym, który powinien się zakończyć przygotowaniem osadzonego do życia w społeczeństwie. Przewidziano w tym celu określone procedury, których stosowanie, choć nie gwarantuje sukcesu, to jednak zwiększa szanse zwalnianych na „powodzenie readaptacyjne”. Co jednak, jeśli się okazało, że procedur tych nie stosujemy lub wdrażamy je okazjonalnie? Co jeśli blisko połowa populacji więziennej to recydywiści, wobec których proces przygotowania do zwolnienia nie jest nawet inicjowany? Czy możemy mówić o braku szans na skuteczną readaptację czy o kryzysie wiary w kompetencje odpowiedzialnych za to instytucji i osób? Wreszcie jaki jest sens wdrażania określonych procedur przed zwolnieniem, jeśli przekonanie, że przynoszą one określone korzyści, jest w środowisku penitencjarystów niewielka?

W obecnym stanie należałoby zadać sobie pytanie o to, jak z tym problemem radzą sobie inne, bliskie kulturowo i demograficznie kraje. Zdaje się, że spośród naszych najbliższych sąsiadów porównywanie miałoby największy sens w przypadku Słowacji lub Czech. Kultura słowiańska, zbliżony stopień zasobności państwa i obywateli (uwzględniając rzecz jasna różnice w wielkości geograficznej obu krajów), podobne systemy karne i penitencjarne oraz podobne problemy społeczne skłaniają ku takiemu podejściu. Aby nadać temu paradygmatowi walor więcej niż potoczny, dobrym posunięciem wydaje się zatem uwzględnienie rozwiązań readaptacyjnych obu krajach w badaniu naukowym. Porównanie relacji tych samych zmiennych w różnych rzeczywistościach powinno wzbogacić nas choćby o częściową wiedzę na temat działań, jakie warto podejmować wobec zwalnianych recydywistów.

1. Teoretyczne i prawne aspekty przygotowania do wolności

Przygotowywanie więźniów do powrotu do społeczeństwa zakorzenione jest w pozytywistycznych przekonaniach wyrażających nadzieję na poprawę. Poprawa ta, według założeń współczesnych, ma nastąpić pod wpływem określonych oddziały-

wań. Polskie przepisy mówią, że głównymi sposobami osiągania tej poprawy (oprócz indywidualizacji wykonania kary jako dyrektywy ogólnej) są praca, nauczanie, kontakty z rodziną i światem zewnętrznym, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe oraz środki terapeutyczne (Kodeks karny wykonawczy, 1997).

Sam „optymizm resocjalizacyjny” nie wystarczy jednak, aby nowoczesne systemy społeczne chętnie inwestowały w kosztowną resocjalizację instytucjonalną, zważywszy na to, że nie jest ona wysoce skuteczna. Najwyższa Izba Kontroli alarmuje, że blisko połowa osób zwalnianych z więzień ponownie popełnia przestępstwo i to zwykle w pierwszym roku od zwolnienia. Izba wśród najczęstszych przyczyn tego stanu wymienia trudności w znalezieniu pracy, brak jakiegokolwiek miejsca zakwaterowania i powrót do środowiska przestępczego, niedostateczne warunki materialne, niechęć ze strony otoczenia (NIK, 2019). Wśród instrumentów prawnych nakłaniających państwa i ich rządy do inwestowania w ten system znajdziemy m.in. Wzorcowe Reguły Minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych, dotyczące postępowania z więźniami, zwane „Regułami Mandeli”. Nazwane tak – na cześć południowoafrykańskiego obrońcy praw człowieka – regulacje mówią, jakich zasad należy przestrzegać w procesie wykonania kary pozbawienia wolności wobec osób ją odbywających, żeby kara wykonana była w sposób humanitarny i zmierzała do osiągnięcia rzeczonyj poprawy. Reguły te poruszają również kwestie związane z problemem głównym, jaki przyjęto w badaniu. Jest nim reintegracja społeczna skazanych. Na przykład reguła 87:

Pożądane jest, aby przed ukończeniem okresu odbywania kary podejmowane były odpowiednie kroki w celu zapewnienia więźniowi stopniowego powrotu do życia w społeczeństwie...”; (reguła 88) Sposób postępowania z więźniami nie powinien podkreślać ich wykluczenia ze społeczeństwa, lecz to, że nieprzerwanie stanowią oni jego część. Dlatego gdy będzie to możliwe, instytucje publiczne powinny być angażowane we wspieranie personelu zakładu w realizacji zadania resocjalizacji więźniów. W każdym zakładzie karnym powinni być angażowani pracownicy społeczni, którym powierzać się będzie obowiązki polegające na utrzymywaniu i wzmacnianiu wszelkich pożądanych związków więźnia z jego rodziną oraz wartościowymi instytucjami społecznymi (...); (reguła 90) Obowiązki społeczeństwa nie kończą się z chwilą zwolnienia więźnia. Dlatego też powinny istnieć rządowe lub prywatne instytucje zajmujące się udzielaniem zwolnionym więźniom skutecznej pomocy, ukierunkowanej na zmniejszenie wobec nich uprzedzeń oraz na ich społeczną reintegrację.

Troska o to, aby osadzeni byli obejmowani działaniami preparacyjnym przed zwolnieniem, jest więc w nich wyraźnie zaznaczona (ONZ, 2015).

Inny dokument – Rekomendacja Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r. – także głosi: „każde pozbawienie wolności jest prowadzone tak, by ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie” (Rada Europy Komitet Ministrów, 2006). W części poświęconej zwalnianiu więźniów mowa z kolei o tym, że skaza-

ni osadzeni powinni korzystać z tych oddziaływań, które pomogą im w powrocie do społeczeństwa po zwolnieniu, oraz otrzymywać środki niezbędne do utrzymania przez pierwszy czas po zwolnieniu, odpowiednie do warunków ubrania oraz środki niezbędne do tego, by powrócić do domu. Mowa też o przygotowaniu do zwolnienia jako narzędziu służącym płynnemu przejściu z życia w izolacji do życia na wolności. Personel więzienny powinien tworzyć i realizować procedury i programy readaptacyjne również we współpracy z instytucjami zewnętrznymi. W punktach 107.2-107.5 mówi się o tym, że system więzienny ma traktować więźniów w taki sposób, żeby osiągać ich poprawę i społeczną readaptację, poprzez m.in. wspieranie postaw umożliwiających powrót do społeczeństwa czy prowadzenie oddziaływań specjalistycznych, programów zwolnieniowych oraz stosowanie instrumentów probacyjnych, takich jak np. warunkowe przedterminowe zwolnienie. Międzynarodowe i krajowe akty prawne dostrzegają zatem potrzebę reintegracji więźniów ze społeczeństwem na wolności oraz wskazują ogólne środki, jakimi należy to osiągać.

Brak owej integracji może przysparzać mnóstwa szkód, zarówno społecznych, jak i indywidualnych, samym skazanym i ich bliskim. Straty poniesione w wyniku utrwalania przestępczej tożsamości same w sobie również mogą być przyczyną powrotu do więzienia. W literaturze nietrudno się doszukać stanowisk, że stygmatyzacja może prowadzić do wtórnej dewiacji. Nie jest zatem zaskoczeniem, że naznaczenie osoby jako przestępcy utrudnia jej funkcjonowanie społeczne, a jedynym środowiskiem akceptującym taką jednostkę pozostaje na ogół środowisko przestępcze (Błachut, Gaberle, Krajewski, 1999). Spośród wszystkich desygnatów słowa „przestępca” szczególnie silny znak emocjonalny budzi przestępca powrotny – recydywista. Pojęcie to bywa jednak wieloznaczne. Przestępcą powrotnym określa się – co do zasady – osobę co najmniej drugi raz skazaną za przestępstwo. Aby nazwać sprawcę recydywistą, niezbędne jest więc uprzednie skazanie. Nie ma przy tym znaczenia, które z rzędu ani jaką karę wymierzono. Recydywę penitencjarną od recydywy prawnokarnej odróżnia natomiast kryterium kolejnego pobytu w zakładzie karnym. Nie wszystkie kary wymierzone przestępcom to kary bezwzględne pozbawienia wolności (Poklek, 2010). Taką definicję wyczerpuje więc jednostka, która nie tylko została ponownie skazana, ale owo skazanie dotyczyło kary pozbawienia wolności lub innej kary nieizolacyjnej, którą – w konsekwencji niewłaściwego postępowania w okresie próby – zamieniono na karę pozbawienia wolności. Recydywistą penitencjarnym nazwiemy zatem osobę, która ponownie (co najmniej po raz drugi) znalazła się w więzieniu. Tej szczególnej kategorii osób autor postanowił poświęcić więcej miejsca.

Jak dowodzą badania amerykańskiego Biura Statystycznego Wymiaru Sprawiedliwości przeprowadzone na dużej grupie więźniów zwalnianych z tamtejszych zakładów karnych w latach dziewięćdziesiątych (w kilkunastu stanach), w okresie trzech lat od zwolnienia aż 2/3 skazanych zostało ponownie zatrzymanych, z czego blisko połowa badanych w tym czasie ponownie skazana. Podobnie jak w Polsce, okresem krytycznym okazał się czas tuż po zwolnieniu. W niektórych badaniach podkreśla się, że w ciągu sześciu miesięcy następowała niemalże połowa ponownych osadzeń (Stańdo-Kawecka, 2013). Można zatem z dużym prawdopodobieństwem przypusz-

czać, że przyczyną takiego stanu staje się niepowodzenie readaptacji, poprzedzanej przecież procesem przygotowania do wolności.

Jak pisze E. Rekosz (2010), w roku 2009 z polskich jednostek penitencjarnych zwolniono blisko 66 000 osób, jednak procedurą przygotowania do zwolnienia, o której mówi art. 164 § 1 k.k.w., objęto zaledwie 1844 osoby. Choć kodeks karny wykonawczy nie precyzuje, jakie czynności realizuje się w związku z przygotowaniem skazanego do zwolnienia, to jednak wspomina, że działania te mogą być prowadzone przez kuratora sądowego bądź organizacje pozarządowe czy inne instytucje lub osoby godne zaufania (Kodeks karny wykonawczy, 1997). Z uwagi na to, że badaniami dla porównania objęto również słowackich recydywistów, należy zaznaczyć, że tamtejsze rozwiązania również są charakterystyczne.

Jak pisze M. Špániková (2018), zadania z obszaru pomocy postpenitencjarnej na Słowacji realizują m.in. Urząd Pracy Spraw Społecznych i Rodziny, kurator socjalny, służba probacyjna i mediacyjna i organizacje pozarządowe. Zasadniczym rodzajem wsparcia był tam do niedawna tzw. zasiłek resocjalizacyjny, choć ostatnie lata przyniosły wiele nowości. Należy zauważyć, że również tam liczba osadzonych recydywistów jest znaczna. W 2019 r. w słowackich zakładach karnych przebywało średnio 8990 osób, z czego średnio 5715 było osobami, które ponownie trafiły do więzienia, co odpowiada 63 procentom przeciętnej, całkowitej populacji osadzonych w tamtejszych zakładach karnych. Słowacy zainicjowali zatem narodowy projekt „Szansa na powrót”, żywiąc nadzieję, że będzie on swego rodzaju remedium i pozwoli połączyć opiekę penitencjarną i postpenitencjarną, a także stworzyć funkcjonalny model zmierzający do zmniejszania recydywy. Jedną z nowości są zatem powstałe przed kilkoma laty specjalne oddziały wyjściowe, w których karę odbywa się w sposób sprzyjający readaptacji społecznej więźniów (Valentovičová, Jasiński, 2020). Według § 85 ust. 1 słowackiego kodeksu karnego wykonawczego oddział wyjściowy to oddział specjalistyczny, do którego w określonym czasie trafia skazany pozbawiony wolności co do zasady dłużej niż 3 lata. Mogą w nim zostać pod koniec kary umieszczone także osoby, które wymagają wsparcia przy usamodzielnieniu na wolności (Kodeks karny wykonawczy Republiki Słowackiej, 2005). W oddziałach tych nacisk kładzie się na zmniejszanie negatywnych konsekwencji wynikających ze zjawiska prizonizacji. Przy okazji pobyt w takim oddziale ma przeciwdziałać deprivacji sensorycznej, na jaką narażeni są osadzeni. Wyposażenie techniczne czy przestrzenna aranżacja oddziałów wyjściowych odpowiadają międzynarodowym regulacjom i standardom, zaleceniom Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, regułem Mandeli czy innym istotnych dokumentom. Organizacja i wyposażenie oddziałów wyjściowych zaaranżowane są w taki sposób, by nie tylko umożliwiały świadczenie usług poradniczych, ale również sprzyjały nabywaniu umiejętności samoobsługi w codziennych, życiowych sytuacjach. Autor uznał zatem, że miejsce takie wydaje się dobre do porównywania z rodzinnymi rozwiązaniami w tym zakresie. Dodatkowo – zestawienie takie pozwoli na wskazanie obszarów, w których polska praktyka readaptacyjna mogłaby poczynić postępy. Celem tekstu pozostaje zatem nakreślenie realiów formalnoprawnych procedury, zreferowanie stanu faktycznego oraz zaproponowanie ewentualnych im-

plementacji obu systemów dla osiągnięcia lepszych rezultatów readaptacyjnych. Tak obrany kierunek badań wolny będzie również od wpływu różnic socjokulturowych na ich wyniki.

2. Metodologia badań własnych

Zaprezentowane dalej wyniki badań stanowią fragment szerszego projektu badawczego autora, poświęconego reintegracji społecznej recydywistów penitencjarnych. W jego ramach analizowano kilka obszarów problemowych. Jednym z nich było właśnie przygotowywanie recydywistów do zwolnienia. Aby jednak właściwie pojmować ów problem, warto uwzględnić w badaniach kilka realnych faktów. Readaptacja społeczna to proces odbywający się nie tylko w więzieniach, lecz również na wolności (np. w ośrodkach readaptacyjnych). Jej rolą jest wspieranie skazanych w pierwszych chwilach na wolności m.in. poprzez kontynuowanie działań zapoczątkowanych jeszcze w więzieniu. Autor tego opracowania postanowił zatem poszerzyć perspektywę swych rozważań. Odpowiedź na pytanie, jakie rozwiązania skuteczniej wspierają proces reintegracji społecznej, nie byłaby możliwa bez odniesienia się również do zagranicznych rozwiązań. Wiele cennych doświadczeń w tym zakresie posiadają przecież organizacje pozarządowe prowadzące ośrodki readaptacyjne, którym również poświęcono tutaj uwagę.

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu są recydywiści penitencjarni, czyli osoby, które przebywają lub przebywały w więzieniu co najmniej dwukrotnie, a także sama procedura przygotowania do zwolnienia zarówno w Polsce, jak i Republice Słowackiej. Takie określenie przedmiotu i celu badań pozostaje istotne z wielu względów. Jednym z nich jest możliwość obrania właściwej strategii badań. Badanie ma zatem na celu oszacowanie wpływu przygotowania do zwolnienia na wybrane kompetencje badanych, mające znaczenie w procesie korzystania ze wsparcia post-penitencjarnego. Autora szczególnie interesuje to, czy obejmowanie skazanych programem wolnościowym bądź skierowanie do oddziału „wyjściowego” (w Słowacji) sprzyja readaptacji społecznej badanych bardziej niż tym, którzy zabiegami takimi nie są objęci. Poznanie owych dwóch perspektyw pozwoli zatem na sformułowanie wniosków o charakterze aplikacyjnym. Dwa różne podejścia, stosowane w zbliżonych warunkach społecznych, kulturowych czy ekonomicznych, powinny stwarzać przestrzeń do rekomendowania nowych, łączonych rozwiązań.

Problem badawczy, który postawiono, dotyczy przygotowywania recydywistów do zwolnienia i brzmi: czy przygotowanie do wolności ma istotny wpływ na szanse readaptacyjne recydywistów? Problem pomocniczy pozwalający doprecyzować badane zagadnienie i zarazem je wyczerpać nie może zostać sformułowany w jednym zdaniu. Należałoby zatem w danej sytuacji postawić kilka precyzyjnych pytań: a) czy przygotowywanie recydywistów do zwolnienia jest wystarczająco skuteczne, aby wyposażyć badanych w wiedzę, gdzie na wolności otrzymają pomoc?; b) czy przygotowywanie recydywistów do zwolnienia jest narzędziem wystarczająco skutecznym, aby badani wiedzieli, jak z tej pomocy korzystać?; c) czy zastosowane tej procedury

umożliwia otrzymanie przepustek, dzięki którym badani mogą się troszczyć o swoją przyszłość? oraz wreszcie d) które badane narzędzia są skuteczniejsze: polskie czy słowackie?

Hipotezy badawcze zakładają wpływ profesjonalnego przygotowania do zwolnienia z więzienia na dalsze losy recydywistów. Należy je w tym wypadku rozumieć wąsko, a więc nie jako biografie, ale konkretne okoliczności determinujące sytuację badanych w pierwszym okresie wolnościowym. Założono zatem, że osoby objęte przygotowaniem do zwolnienia otrzymają lepszą wiedzę o tym, kto i gdzie pomoże im po zwolnieniu (mowa tutaj o pomocy profesjonalnej). Przyjęto również, że osoby te będą lepiej zorientowane w tym, jakie zasady obowiązują w trakcie korzystania z pomocy postpenitencjarnej. Autor żywi również przekonanie, że procedura przygotowania do zwolnienia wspiera skazanych w stopniowym odbudowywaniu relacji z wolnością poprzez umożliwianie im korzystania z przepustek w celu podejmowania starań o uzyskanie po zwolnieniu odpowiednich możliwości zamieszkania i pracy. Okoliczności te będą musiały zostać zweryfikowane w badaniu, aby odpowiedź na przyjęte problemy była możliwa.

Zmienne to – jak pisze Łobocki (2003) – takie cechy zjawiska, które potrafią przyjmować różne wartości. Aby zatem poznać naturę interesującego nas zjawiska, należy określić wpływ jednych czynników na inne. Dlatego w badaniach określa się zarówno zmienne niezależne (takie okoliczności, które mają wpływ na wartości innych zjawisk), jak i zmienne zależne, a więc te, których wartość zależy od wpływu zmiennej niezależnej (Ibidem). W tym badaniu zmienne niezależne to procedura przygotowania do zwolnienia z więzienia i miejsce jej stosowania oraz aktualne miejsce pobytu badanych. Wskaźnikami dla tych zmiennych będą odpowiednio: zastosowanie (lub nie) rzeczonyj procedury, kraj (Polska lub Słowacja) i miejsce pobytu badanego (zakład karny czy ośrodek). Zmienne zależne to: wiedza o miejscach oraz zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej, korzystanie z przepustek w celu zadbania o mieszkanie, pracę, satysfakcja z objęcia przygotowaniem do zwolnienia. Wskaźniki dla przyjętych zmiennych zależnych mają na ogół charakter binarny: posiadanie/ nieposiadanie wiedzy o miejscu i zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej oraz korzystanie/ niekorzystanie z przepustek czy wyrażona na skali ocena tego, jak przygotowanie do zwolnienia pomogło badanym.

Przy tak sformułowanym problemie badawczym oraz zmiennych właściwą strategią wydaje się koncepcja ilościowa, a więc sondaż diagnostyczny. Dzięki niej można badać zjawiska społeczne pojawiające się w danej populacji i gromadzić o nich wiedzę (Pilch, 1998). Metoda ta determinuje również technikę, która w środowisku tak specyficznym (więzienia i ośrodki readaptacyjne) powinna gwarantować poufność. Wykorzystano zatem technikę kwestionariuszową. Uwzględniając specyfikę projektu badawczego, należy podkreślić, że technika ta sprawdzi się również z uwagi na liczbę niezbędnych danych oraz umożliwi ich porównywanie.

Wykorzystane w projekcie badawczym narzędzia składały się z kilku kwestionariuszy (dla recydywistów, jak również pracujących z nimi w izolacji i na wolności specjalistów). Narzędzia te wykorzystano w obu krajach – po przetłumaczeniu –

w niezmienionej formie. Ograniczenia redakcyjne nie pozwalają jednak na zaprezentowanie ich w tym miejscu, trzeba również pamiętać o tym, że narzędzia te są elementem szerszego projektu badawczego, który w tym miejscu zaprezentowany jako taki być nie może.

Miejsca badań w Polsce to następujące zakłady karne: ZK Tarnów, ZK Tarnów Mościce, ZK Nowy Wiśnicz, ZK Wadowice, ZK Nowy Sącz, AŚ Kraków. W Republice Słowackiej miejscem badań były zakłady karne w: Hrnčiarovcach nad Parou, Bratisławie, Nitrze Chrenovej, Koszycach, Preszowie, Ružomberku, Bańskiej Bystrzycy, Suczanach. Jeśli chodzi o „wolnościowe” tereny badań, to w Polsce były to ośrodki readaptacyjne: Fundacji „Pomost” w Zabrze, Centrum Integracji „Pro-Domo” w Krakowie, Dom Socjalny Stowarzyszenia Pomocy Ludzie Ludziom we Wrocławiu, ośrodki „Barki” w Strzelcach Opolskich oraz Ośrodek Pomocy Postpenitencjarnej w Nowym Sączu (udzielający pomocy niestacjonarnej – bez zakwaterowania). W Słowacji badania „wolnościowe” przeprowadzono także w ośrodku prowadzonym przez Stowarzyszenie Obywatelskie „Dobry Pasterz” w klasztorze pod Znievem. Trzeba też wspomnieć, że zgromadzenie dużej ilości materiału od badanych o tak określonych parametrach nie jest zadaniem prostym. Mnogość miejsc badań nie przekłada się bezpośrednio na to, ile otrzymano kwestionariuszy. Szczególnie trudne (choć możliwe) okazało się zebranie materiałów od recydywistów objętych tzw. programami wolnościowymi. Jak się bowiem okazało, są oni nimi obejmowani niezwykle rzadko.

3. Analiza zebranego materiału

Badaniami objęto 300 osadzonych w polskich zakładach karnych, blisko 90 osadzonych w słowackich jednostkach penitencjarnych oraz 85 byłych więźniów recydywistów mieszkających w ośrodkach readaptacyjnych (w obu krajach). Polscy badani w zdecydowanej większości podawali, że nie są i nie byli przygotowywani do zwolnienia w ramach procedury przewidzianej w art. 164 § 1 k.k.w. – to 59 proc. respondentów. Tylko 20 proc. badanych przyznało, że są (lub byli) objęci tymi oddziaływaniami, a 22 proc. z nich tego nie wie. Wątpliwość tę należy rozstrzygać na niekorzyść. Osoby objęte tą procedurą uczestniczą w szeregu spotkań, w których standardowo osadzeni udziału nie biorą. Trudno zatem z tego nie zdawać sobie sprawy, tym bardziej że jest to procedura specyficzna i na ogół trwająca kilka miesięcy. Odpowiedź „nie wiem” oznaczać będzie na ogół odpowiedź negatywną. Autor zastał zatem sytuację, w której około 80 proc. recydywistów penitencjarnych w Polsce nie uczestniczyło w przygotowaniu do zwolnienia. Biorąc jednak pod uwagę stopień społecznej szkodliwości recydywy czy koszt utrzymania tak dużej grupy osób w izolacji penitencjarnej, a także pozostałe straty społeczne, można postawić tezę, że tak rzadkie stosowanie wobec badanych art 164 § 1 k.k.w. jest niepokojące.

Tabela 1. Liczba recydywistów objętych przygotowaniem do zwolnienia w Polsce

Czy byłeś lub jesteś objęty przygotowaniem do zwolnienia, o którym mowa w art. 164 § 1 k.k.w.?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi
TAK	58	20
NIE	171	59
Nie wiem	63	22
SUMA	292	100
Puste	4	
Błędne	4	
Liczba ankiet	300	

W Republice Słowackiej możliwe było porównanie tak samo licznej próby w oddziałach wyjściowych, jak i poza nimi. Mimo że procedura przygotowania do zwolnienia w trybie art. 164 § 1 k.k.w. nie ma identycznego odpowiednika w słowackim systemie penitencjarnym, zdaniem autora zasadnym metodologicznie posunięciem jest zestawienie jej z tamtejszymi oddziałami wyjściowymi. Umieszczani w nich zostali skazani przygotowujący do zwolnienia, w tym recydywiści. W obszarze przygotowywania skazanych do zwolnienia w ramach art. 164 k.k.w. jednym z narzędzi reintegracji społecznej badanych jest angażowanie ich w samodzielne poszukiwanie pracy czy podejmowanie starań o mieszkanie. Osadzony w końcowej fazie odbywania kary powinien przejawiać troskę o swoją sytuację na wolności, a służby penitencjarne wspierać realizację tych działań. Recydywiści mają – przynajmniej według zamysłu ustawodawcy – równe szanse w staraniach o tego rodzaju przepustki, choć sama Służba Więzienna zdaje się być sceptyczna w tej materii. Respondentów przygotowywanych do zwolnienia zapytano o to, czy korzystali z przepustek w celu starania się o pracę i mieszkanie. Ze statystyki rocznej SW (nie różnicuje ona w tym względzie recydywistów od pozostałych więźniów) wynika, że w 2019 r. takich przepustek udzielono jedynie 91 osobom, a w roku 2020 taką przepustkę otrzymały zaledwie 22 osoby w całym kraju. Można się tylko domyślać z dużym prawdopodobieństwem, że w tej małej grupie recydywiści nie stanowili większości. Powiedzieć zatem, że miało to miejsce rzadko, to nic nie powiedzieć. Populacja więzienna w Polsce na koniec 2020 r. wynosiła ponad 75 000 osadzonych (MS CZSW, XII 2020). Z zebranych danych wynika, że w próbie badanej z przepustek takich skorzystało 11 proc. respondentów, a 63 proc. badanych zadeklarowało, że z różnych względów nie skorzystało z nich. Większość zaś stanowili badani, którzy przyznali, że o taką przepustkę w ogóle się nie starali (38 proc. wobec 25 proc. tych, którzy na nią nie otrzymali zgody). Możliwe zatem, że recydywistom jest tak trudno skorzystać z tego dobrodziejstwa, iż wręcz tracą nadzieję i nawet nie podejmują o nie starań. Jest to jednak zły prognostyk ich późniejszych sukcesów readaptacyjnych.

Tabela 2. Liczba badanych objętych w Polsce przygotowaniem do wolności, którzy skorzystali z przepustek

Jeśli byłeś lub jesteś przygotowywany do zwolnienia w ramach art. 164 k.k.w., to czy korzystałeś z przepustek o których mowa w art. 165 § 2 k.k.w. (przepustka w celu podejmowania starań o mieszkanie i pracę)?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi [%]
nie korzystałem, nie otrzymałem na nią zgody	70	25
nie korzystałem, nie ubiegałem się o taką przepustkę	107	38
korzystałem z takich przepustek	31	11
nie dotyczy – nie byłem objęty przygotowaniem do zwolnienia w ramach art. 164 k.k.w.	77	27
SUMA	285	100
Puste	14	
Błędne	1	
Liczba ankiet	300	

Również w słowackim systemie penitencjarnym istnieje możliwość czasowego opuszczenia zakładu w celu załatwienia podstawowych spraw związanych z nadchodzącym zwolnieniem. Jest to rzecz jasna przywilej, a nie prawo, a zatem zależy to (podobnie jak w Polsce) od postawy samego osadzonego i stopnia zaufania, jakim darzy go administracja więzienna. Zebrane odpowiedzi przedstawiono osobno dla osadzonych w oddziałach wyjściowych i osadzonych w oddziałach zwykłych. Jeśli chodzi o skazanych przebywających w oddziałach wyjściowych, to z takich przepustek skorzystało znacznie więcej niż w Polsce, bo aż 44 proc. badanych (w kraju było to tylko 11 proc. respondentów). Zgody na taką przepustkę nie otrzymało jednak aż 47 proc. słowackich recydywistów, podczas gdy w kraju takiej odpowiedzi udzieliło 25 proc. osadzonych. O przepustkę tego rodzaju w ogóle nie zabiegało tam tylko 9 proc. badanych, co może sugerować, że przekonanie o bezsensowności takich starań w słowackiej populacji jest mniejsze niż w kraju.

W grupie słowackich recydywistów, którzy nie byli przygotowywani do zwolnienia, z przepustek tego rodzaju skorzystało jednak jeszcze mniej osób – tylko 8 proc. respondentów. Prawdopodobnie stosowanie przez Słowaków procedur zwolnieniowych częściej wiąże się z udzielaniem przepustek kontrolowanych, o które trudno jednak w sytuacji, gdy skazany nie uczestniczy w procesie zorganizowanej readaptacji (to wydaje się zrozumiałe). W tej drugiej grupie o taką przepustkę nie ubiegało się 16 proc. badanych, a odmowę jej otrzymania dostało 19 proc. respondentów. Z przedstawionych danych dosyć wyraźnie wynika, że objęcie przygotowaniem do zwolnienia w oddziale wyjściowym koreluje dodatkowo z liczbą osób, które otrzymały takie przepustki.

Tabela 3. Liczba badanych przebywających w słowackich oddziałach wyjściowych, którzy skorzystali z przepustek

Jeśli jesteś przygotowywany do zwolnienia w ramach oddziału wyjściowego, to czy korzystasz z przepustek w celu załatwienia swoich najważniejszych spraw socjalno-bytowych na wolności?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi (SK-ZK)
nie korzystałem, nie otrzymałem na nią zgody	16	47
nie korzystałem, nie ubiegałem się o taką przepustkę	3	9
korzystałem z takich przepustek	15	44
SUMA	34	100
Puste	7	
Błędne	3	
Liczba ankiet	44	

Zastosowanie procedury może również wpływać na inne zmienne, takie jak wiedza o miejscach, w których zwolniony recydywista otrzyma profesjonalną pomoc, oraz wiedza o zasadach, na jakich ją otrzyma. Brak samodzielnej aktywności w poszukiwaniu wsparcia po zwolnieniu doprowadza niekiedy do porażki readaptacyjnej. Skazany zwykle zdany jest na siebie, choć w wielu miejscach w kraju znajdują się wyspecjalizowane centra/ ośrodki, w których dostaje wsparcie. Trzeba jednak wiedzieć, gdzie się udać i jakie spełnić warunki, aby taką pomoc otrzymać. Przygotowanie skazanych do zwolnienia ma zatem wyposażyć ich w tę wiedzę. Przyjęto, że osadzeni objęci przygotowaniem do życia na wolności w ramach art. 164 k.k.w. są należycie informowani o instytucjach/ podmiotach, w których taką pomoc mogą otrzymać. Z zebranych w polskich więzieniach informacji wynika, że na ogół tak właśnie jest. Spośród blisko 300 badanych wiedzę o tym, gdzie zgłosić się po pomoc w pierwszym okresie wolnościowym, posiadało 67 proc. respondentów.

Tabela 4. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej w Polsce – populacja ogólna

Czy wiesz, gdzie w pierwszym okresie na wolności możesz zwrócić się o udzielenie pomocy postpenitencjarnej?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi
TAK	195	67
NIE	97	33
SUMA	292	100
Puste	8	
Liczba ankiet	300	

Gdyby zebrać odpowiedzi udzielone na tak postawione pytanie wyłącznie od osób przygotowywanych do zwolnienia w ramach art. 164 k.k.w., to okaże się, że aż 90 proc. tych osób wie, gdzie może się udać po zwolnieniu po specjalistyczne wsparcie. Jest to więc wyraźny dowód na to, że przygotowywanie skazanych do zwolnienia pozytywnie wpływa na ten aspekt działań readaptacyjnych i w tym zakresie spełnia swoją rolę.

Tabela 5. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej w Polsce – odpowiedzi udzielone przez osoby objęte przygotowaniem do zwolnienia

Czy wiesz, gdzie w pierwszym okresie na wolności możesz zwrócić się o udzielenie pomocy postpenitencjarnej – dotyczy osób, które były przygotowane do zwolnienia?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi
Tak	52	90
Nie	6	10
SUMA	58	100
Liczba ankiet	58	

Osadzeni przygotowywani do zwolnienia w słowackich oddziałach wyjściowych w większości (64%) wiedzieli, gdzie po zwolnieniu mogą otrzymać stosowną pomoc postpenitencjarną. Brak takiej wiedzy zadeklarowało 36 proc. badanych, co jest wynikiem wyraźnie gorszym niż w kraju. Recydywiści przebywający w tamtejszych oddziałach wyjściowych posiadają na ogół mniejszą wiedzę na temat tego, gdzie mogą się zgłosić po pomoc postpenitencjarną, niż recydywiści przygotowywani w trybie art. 164 § 1 k.k.w. w Polsce. Pod tym względem nie różnią się zasadniczo od osadzonych, których do tamtejszych oddziałów wyjściowych nie skierowano. Warto jednak zauważyć, że słowacki system pomocy postpenitencjarnej nie jest tak rozbudowany jak rodzimy – jeśli w ogóle można go nazwać systemem – a mniejszy poziom wiedzy na jego temat wśród tamtejszych osadzonych może wynikać z faktu, że jest tam również mniej możliwości uzyskania tej pomocy po zwolnieniu.

Tabela 6. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej na Słowacji – odpowiedzi udzielone przez osoby przebywające w oddziałach wyjściowych

Czy wiesz, gdzie w pierwszym okresie na wolności możesz się zwrócić o udzielenie pomocy postpenitencjarnej – dotyczy osób na oddziałach wyjściowych?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi (SK-ZK)
TAK	28	64
NIE	16	36
SUMA	44	100
Puste	0	
Liczba ankiet	44	

Wiedza na temat zasad korzystania z pomocy postpenitencjarnej stanowi równie ważne wskaźniki efektywności przygotowania do zwolnienia, co wiedza na temat samej dostępności tej pomocy. Pozwala osobie zwalnianej nie tylko poszukiwać wsparcia, ale również skuteczniej z niego korzystać. Autor w swojej praktyce zawodowej często spotyka się z osadzonymi i ich bliskimi, którzy nie wiedzą nawet, że mogą skorzystać z takiego wsparcia, nie wspominając już o tym, że nie wiedzą, gdzie taka pomoc bywa dostępna. Osadzonym recydywistom w obu krajach zadano pytanie: „Czy wiesz, jakie są zasady korzystania z pomocy postpenitencjarnej (komu i jak długo ona przysługuje oraz w jakim zakresie)?”. W polskiej populacji ogólnej posiadanie takiej wiedzy zadeklarowała połowa osadzonych (51 proc.).

Tabela 7. Wiedza o zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej w Polsce – populacja ogólna

Czy wiesz, jakie są zasady korzystania z pomocy postpenitencjarnej (komu i jak długo ona przysługuje oraz w jakim zakresie)?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi
TAK	149	51
NIE	141	49
SUMA	290	100
Puste	10	
Liczba ankiet	300	

Jeśli chodzi o odpowiedzi udzielone przez ogół populacji słowackiej (zarówno ci, którzy przebywają w oddziałach wyjściowych, jak i ci poza nimi), to zdaje się, że słowaccy recydywiści są nieco lepiej zorientowani co do samej procedury wspierania osób zwalnianych z więzień. W tej grupie posiadanie takiej wiedzy zadeklarowało 69 proc. osadzonych (o 18 proc. więcej niż w kraju), jej brak zaś 31 proc. O ile jednak słowaccy badani rzadziej wiedzą, gdzie się udać po pomoc po zwolnieniu, o tyle wydają się lepiej zorientowania w przepisach ją regulujących.

Tabela 8. Wiedza o zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej na Słowacji – populacja ogólna

Czy wiesz, jakie są zasady korzystania z pomocy postpenitencjarnej (komu i jak długo ona przysługuje oraz w jakim zakresie)?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi (SK-ZK)
TAK	59	69
NIE	26	31
SUMA	85	100
Puste	2	
Liczba ankiet	87	

Z populacji badanych osób wydzielono ponownie tych skazanych, którzy byli przygotowywani do zwolnienia, i zaobserwowano pożądaną korelację. Wśród tych osób odsetek skazanych znających procedurę i zakres możliwej do uzyskania pomocy postpenitencjarnej wzrósł w Polsce do 71 proc., a osób, które oświadczyły, że wiedzy takiej nie posiadają, spadł z 49 proc. (w populacji ogólnej) do zaledwie 29 proc. Podobnej zależności w populacji słowackiej niestety nie zaobserwowano.

Tabela 9. Wiedza o zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej w Polsce – w grupie osób objętych przygotowaniem do zwolnienia

Czy wiesz, jakie są zasady korzystania z pomocy postpenitencjarnej (komu i jak długo ona przysługuje oraz w jakim zakresie)? – dotyczy osób, które były przygotowane do zwolnienia?	Liczba odpowiedzi	% udzielonych odpowiedzi
Tak	41	71
Nie	17	29
SUMA	58	100
Liczba ankiet	58	

Mając na uwadze potencjalny wpływ perspektywy czasowej w odniesieniu do badanego zjawiska, autor postanowił w podobny sposób zebrać dane również w grupach recydywistów przebywających na wolności. Badania przeprowadzono zatem równoległe w grupach mieszkańców ośrodków readaptacyjnych w obu krajach. Z uwagi na uwarunkowania demograficzne oraz pewne różnice w systemie pomocy w obu krajach słowackie badania przeprowadzono w jednym ośrodku, podczas gdy w Polsce możliwe było zebranie danych w kilku ośrodkach readaptacyjnych.

Z informacji udzielanych przez recydywistów będących już na wolności (pobyt w ośrodku nie wiąże się z jej ograniczeniem) wynika, że przygotowanie do zwolnienia nie jest praktyką powszechną. Potwierdziły się zatem dane, jakie na ten temat pozyskano w więzieniach. Spośród 62 mieszkańców polskich ośrodków tylko 38 odpowiedziało, że było objętych takimi działaniami, choć jest to i tak wynik wyższy niż ten, który otrzymano w zakładach karnych. Osoby decydujące się na pobyt w ośrodku readaptacyjnym to zwykle skazani świadomi swojej sytuacji i lepiej zmotywowani. Co piąty spośród nich podał jednak, że nie wie, czy był przygotowywany do zwolnienia. Jak już wcześniej wyjaśniono, należy to interpretować jako odpowiedź negatywną.

Blisko połowa mieszkańców słowackiego ośrodka readaptacyjnego również odpowiedziała, że nie przebywała w oddziałach wyjściowych (13 spośród 23 badanych), lecz podobnie jak w Polsce około 1/5 badanych nie wiedziało, czy było objętych takim przygotowaniem. Należy zauważyć, że w przeciwieństwie do krajowych rozwiązań w zakresie przygotowania do zwolnienia, o których mowa w art. 164 k.k.w., słowackie oddziały wyjściowe są stosunkowo nowym rozwiązaniem, wdrażanym do

praktyki od 2018 r. Niewielki odsetek osób objętych tym projektem zdaje się być zatem zrozumiały.

Tabela 10. Liczba mieszkańców polskich ośrodków readaptacyjnych objętych przygotowaniem do zwolnienia

Czy byłeś objęty przygotowaniem do zwolnienia, o którym mowa w art. 164 § 1 k.k.w. (przygotowanie do życia po zwolnieniu)?	Liczba odpowiedzi (MORA-PL)	% odpowiedzi (MORA-PL)
TAK	11	18
NIE	38	61
Nie wiem	13	21
SUMA	62	100
Liczba ankiet	62	

Tabela 11. Liczba mieszkańców słowackiego ośrodka readaptacyjnego przebywających w oddziale wyjściowym

Czy przebywałeś na oddziale wyjściowym (MORA-SK)?	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
TAK	4	18
NIE	13	59
Nie wiem	5	23
SUMA	22	100
Puste	1	
Liczba ankiet	23	

Mieszkańcy polskich ośrodków, którzy byli objęci procedurą zwolnieniową, pytani byli również o to, na ile pomogło im to w pierwszych chwilach na wolności. Spośród 11 badanych, którzy spełniali to kryterium, tylko pięciu wypowiedziało się pozytywnie na temat wpływu przygotowania na ich sytuację po zwolnieniu, wskazując na skali wartości powyżej 5. Cztery osoby oceniły przygotowanie do zwolnienia negatywnie, a dwie dały odpowiedź niejednoznaczną. Wniosek nie napawa optymizmem. Możliwe jednak, że ci badani mieli na tyle skomplikowaną sytuację osobistą (np. powszechne wśród badanych wysokie długi), że zastosowanie art 164 k.k.w. nie mogło mieć na to istotnego wpływu. Trzeba sobie zdawać sprawę również z tego, że nawet najbardziej zaangażowany kurator czy wychowawca więzienny nie jest w stanie rozwiązać wszystkich problemów życiowych podopiecznych. Jeśli chodzi o próbę słowacką, to w oddziałach wyjściowych przebywało tak niewielu badanych, że

otrzymane od nich dane są statystycznie nieistotne. Gdyby jednak poddać mimo wszystko analizie statystycznej dane otrzymane od tych kilku osób, to można by było zauważyć, że słowaccy recydywiści przebywający w oddziałach wyjściowych przed zwolnieniem wyżej cenili sobie tę formę pomocy niż polscy badani.

Spośród wielu oczekiwań recydywistów wobec przygotowania do wolności często pojawia się wiedza o procedurze i miejscach wsparcia. Większość recydywistów mieszkających w polskich ośrodkach zadeklarowała, że w dniu zwolnienia wiedziała, gdzie może się ubiegać o pomoc. W tej grupie wszystkie osoby, które do zwolnienia były przygotowywane w ramach art. 164 § 1 k.k.w., zadeklarowały, że taką wiedzę posiadają. Wynik ten wydaje się więc znaczący w kontekście problemu badawczego.

Tabela 12. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej wśród polskich mieszkańców ośrodków readaptacyjnych – populacja ogólna

Czy w dniu zwolnienia wiedziałeś, gdzie możesz się zwrócić o udzielenie pomocy postpenitencjarnej (MORA-PL)?	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
TAK	45	73
NIE	17	27
SUMA	62	100
Liczba ankiet	62	

Wyniki uzyskane w tym względzie w populacji słowackiej pokazują, że większość tamtejszych recydywistów również wiedziała, gdzie może się zgłosić po pomoc po zwolnieniu.

Tabela 13. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej wśród słowackich mieszkańców ośrodków readaptacyjnych – populacja ogólna

Czy w dniu zwolnienia wiedziałeś, gdzie możesz się zwrócić o udzielenie pomocy postpenitencjarnej (MORA-SK)?	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
TAK	14	64
NIE	8	36
SUMA	22	100
Puste	1	
Liczba ankiet	23	

Polscy badani, którzy nie byli przygotowywani do zwolnienia, również na ogół posiadali tę wiedzę, choć otrzymane wyniki mimo wszystko przemawiają na korzyść stosowania omawianej procedury w tym zakresie.

Tabela 14. Wiedza o miejscach udzielania pomocy postpenitencjarnej wśród polskich mieszkańców ośrodków readaptacyjnych – osoby nieobjęte przygotowaniem do zwolnienia

Czy w dniu zwolnienia wiedziałeś, gdzie możesz się zwrócić o udzielenie pomocy postpenitencjarnej (MORA-PL)?	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
TAK	28	74
NIE	10	26
SUMA	38	100
Liczba ankiet	38	

Słowaccy recydywiści zasadniczo nie różnili się pod tym względem niezależnie od tego, czy przebywali na oddziałach wyjściowych czy nie. W obu przypadkach większość z nich wiedziała o tym, gdzie zgłosić się po pomoc postpenitencjarną.

Badanych przebywających na wolności zapytano również o to, czy wiedzą, na jakich zasadach pomoc postpenitencjarną mogą otrzymać. Mieszkańcy polskich ośrodków readaptacyjnych w większości mieli taką wiedzę.

Tabela 15. Wiedza nt. zasad udzielania pomocy postpenitencjarnej wśród polskich mieszkańców ośrodków readaptacyjnych

Czy wiesz, jakie są zasady korzystania z pomocy postpenitencjarnej (komu i jak długo ona przysługuje oraz w jakim zakresie) (MORA-PL)?	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
TAK	39	63
NIE	23	37
SUMA	62	100
Liczba ankiet	62	

Ogólna populacja słowackich recydywistów (objęci i nieobjęci przygotowaniem do zwolnienia) zasadniczo nie różni się od polskiej pod tym względem – większość skazanych zna zasady udzielania pomocy postpenitencjarnej. Gdy jednak wiedzę o zasadach korzystania z pomocy postpenitencjarnej zestawimy z objęciem skazanych procedurą, o której mowa w art. 164 § 1 k.k.w., to okaże się, że występuje silnie dodatnia korelacja. Wszyscy mieszkańcy spełniający to kryterium zadeklarowali zgodnie, że zasady i procedura korzystania ze wsparcia postpenitencjarnego jest im znana.

4. Perspektywa specjalistów zajmujących się readaptacją społeczną recydywistów

Aby lepiej zrozumieć specyficzną sytuację społeczną recydywistów, zebrany materiał badawczy uzupełniono danymi jakościowymi. Zgromadzono opinie specjalistów zawodowo zajmujących się przygotowaniem recydywistów do wolności. W dodatkowym badaniu ankietowym wzięło udział ośmiu wychowawców ds. pomocy postpenitencjarnej krakowskiego okręgu więziennego (po jednym z każdej jednostki penitencjarnej). Sześciu badanych w trakcie przeprowadzania badań pełniło służbę w jednostkach typu zamkniętego, a dwóch w zakładzie karnym typu półotwartego. Czterech wychowawców wyraziło opinię, że recydywiści chętniej odbywają kary w systemie zwykłym, trzech, że w systemie programowanego oddziaływania, jeden wychowawca uważał, że nie ma tutaj reguły. Jest to zdaniem autora wskaźnik sceptycznego stosunku badanych do udziału w procedurach zwolnieniowych. Jeśli chodzi o stosunek recydywistów wobec objęcia ich procedurą przygotowania do życia po zwolnieniu, to zdania wychowawców były silnie podzielone. Dwie osoby odpowiedziały, że recydywiści chętnie angażują się w tę procedurę, jedna podała, że są oni niechętni takim zabiegom, dwóch wychowawców udzieliło odpowiedzi sugerującej, że traktują tę procedurę instrumentalnie (występując o nią po to, by odnieść pewne doraźne korzyści), a trzech wychowawców podało, że stosunek osadzonych recydywistów do tej procedury nie podlega żadnym prawidłom.

Co ciekawe, jeśli chodzi o trud przygotowywania recydywistów do zwolnienia w trybie art. 164 § 1 k.k.w., to wychowawcy podzielili się na dwie równe grupy. Połowa uważa, że przygotowywanie recydywistów do wolności jest na ogół bardziej skomplikowane niż w przypadku osadzonych po raz pierwszy, a połowa, że nie ma reguły. Żaden badany nie uznał za to, że jest to zadanie prostsze niż w przypadku osadzonych po raz pierwszy. Co do konkretnych przyczyn tych trudności, to zdaniem ankietowanych stoją za nimi: deficyty rozwojowe, luki systemowe rynku pracy (szara strefa), wygórowane oczekiwania samych skazanych, brak wsparcia ze strony bliskich, powrotność do więzienia jako bezpośrednia przyczyna problemów materialno-bytowych i zawodowych czy też manipulacja i próby wymuszania większej pomocy postpenitencjarnej oraz małe zaangażowanie w proces readaptacji. Jeśli zaś chodzi o to, kiedy u osadzonych recydywistów następuje refleksja nad ich przyszłością, to wychowawcy niemal jednogłośnie uznali, że recydywiści wykazują większą troskę o swoją przyszłość dopiero pod koniec pobytu w zakładzie karnym.

Podążając dotychczasowym schematem badań (więzienia – ośrodki), zebrano także opinię od piętnastu pracowników słowackiego ośrodka readaptacyjnego, którzy – co warto zauważyć – sami wcześniej byli jego klientami, a obecnie wspierają kolejne osoby w potrzebie. W badaniu wzięło udział także dwudziestu przedstawicieli polskich ośrodków readaptacyjnych. Recydywiści w poszczególnych ośrodkach stanowili istotną część klienteli – zwykle jest to 1/3-1/2 ogółu mieszkańców. Jak wynika z udzielonych informacji, znaczna część recydywistów korzystających z pomocy to osoby, które pierwszy kontakt z organizacją nawiązały jeszcze w trakcie odbywania kary. Sugeruje to, że kontakt ten jest elementem działań preparacyjnych (takie też są

doświadczenia zawodowe autora). Najczęstsze formy pomocy, o jaką zwracają się recydywiści, to (w obu krajach): pomoc w zakwaterowaniu, pomoc materialna, pomoc w znalezieniu pracy, pomoc informacyjna i pomoc psychologiczna. Część badanych podkreśla, że oczekiwania recydywistów nacechowane są większym poziomem roszczeniowości niż w przypadku osób pierwszy raz osadzonych, a stopień aktywności tych osób w rozwiązywaniu własnych problemów jest niższy. Wielu badanych uważa jednak, że nie sposób recydywistom przypisać braku dobrych chęci. Większość również uważa, że ich podopieczni na ogół podejmują pracę po zwolnieniu. Niestety, specjaliści wyrazili opinię zbieżną z uzyskanymi już wynikami, że recydywiści są rzadko obejmowani procedurą przygotowania do wolności.

Podsumowanie

Prowadzenie badań porównawczych poświęconych problemom recydywy penitencjarnej nie należy do zadań łatwych. Trudności metodologiczne nie są jedynymi wyzwaniem, jakim należy sprostać. Oprócz specyfiki i hermetyki terenu badań trzeba się liczyć z ograniczeniami systemowymi, do których należą m.in. różnice w prawodawstwie czy organizacji systemu wsparcia w obu krajach, jak też nieco odmienne narzędzia stosowane w obu przestrzeniach badawczych. Z konieczności prowadzący badania musi iść na kompromis, gdyż w innym wypadku nie byłoby możliwe osiągnięcie celu. Przykładem takiego kompromisu w niniejszym opracowaniu jest zestawienie form przygotowania do wolności realizowanych w Polsce oraz w słowackich oddziałach wyjściowych. Nie da się ukryć, że perspektywy obu prawodawców są nieco odmienne. Na szczęście cel badawczy (porównanie wpływu podobnych, choć nie identycznych ujęć) zakłada, że wartość aplikacyjna wypływa także z istniejących różnic.

Jeśli chodzi o koszty społeczne przestępczości wtórnej, to czytelnika może rozczarować fakt, że stosowanie procedury zwolnieniowej wobec recydywistów penitencjarnych odbywa się niezwykle rzadko, czy wręcz sporadycznie. Z drugiej zaś strony cieszy, że badani, których objęto takimi oddziaływaniami, wyposażeni byli w kompetencje niezbędne do skutecznego poszukiwania i korzystania ze wsparcia w pierwszym okresie wolnościowym. Niepokojące jest natomiast to, że ci recydywiści, którzy moment opuszczenia murów więziennych mają już za sobą, nie oceniali na ogół wysoko sposobu, w jakich przygotowywano ich do wolności. Należy jednak pamiętać, że ich sytuacja życiowa bywa niezwykle skomplikowana, a przygotowanie do wolności (samo w sobie) nie jest substytutem resocjalizacji i nie może pełnić jej korektywnych funkcji.

Uwzględniając różnice i podobieństwa pomiędzy krajami – w świetle otrzymanych danych – warto byłoby się podjąć sformułowania kilku dyrektyw, jakimi można się kierować w praktyce. Pierwszą z nich byłoby szersze stosowanie procedur zwolnieniowych wobec recydywistów, gdyż uzyskane wyniki pozostawiają w tym obszarze wiele do życzenia. Ta grupa więźniów jest szczególnie narażona na wykluczenie społeczne i powinna być obejmowana taką procedurą priorytetowo i po-

wszechnie (zdaniem autora obligatoryjnie). Okazało się jednak, że tylko 20 proc. polskich badanych w niej uczestniczyło. Równie rzadko udzielane są przepustki na okoliczność starań o pracę czy o miejsce zamieszkania. Z zebranych danych wynika, że dobrodziejstwo to jest jedynie zapisem teoretycznym. Okazuje się zatem, że zarówno Służba Więzienna, jak i sądy są (co nietrudno zrozumieć) nieufne wobec tej grupy osadzonych. Nieco korzystniej sytuacja przedstawia się w grupie słowackich recydywistów przygotowywanych do zwolnienia w oddziałach wyjściowych, choć i tak większości z nich nie korzystała z tych przepustek. Również osoby przebywające w ośrodkach borykają się z szeregiem adaptacyjnych problemów, które można by było łagodzić poprzez odpowiednie działania poprzedzające zwolnienie. Niestety, i w tym wypadku należałoby stosować przepis art. 164 § 1 k.k.w. częściej, podobnie jak udzielać przepustek tam, gdzie tylko nie ma ku temu istotnych przeciwwskazań. Korzyści psychologiczne i adaptacyjne płynące z aranżacji przestrzeni więziennej w sposób zbliżający ją do warunków panujących na wolności zdają się być znaczne. Zdaniem autora wdrożenie do rodzimej praktyki oddziałów wyjściowych mogłoby się w sposób szczególny przyczynić do przeciwdziałania prizonizacji (adaptacji więziennej) w tej grupie. Uwzględniając szereg podobieństw pomiędzy Polską a Słowacją, zasadne wydaje się również dalsze pogłębianie wiedzy na temat tego, czym jako sąsiedzi moglibyśmy się dzielić z sąsiadami. Wartością taką z całą pewnością są doświadczenia z obszaru reintegracji społecznej recydywistów, a zatem warto czerpać z nich wiedzę na przyszłość.

Krzysztof Jasiński

Autor jest doktorem, wykładowcą Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu, koordynatorem merytorycznym Ośrodka Pomocy Postpenitencjarnej w Nowym Sączu, członkiem Instytutu Readaptacji w Zabrzu, członkiem Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego, akredytowanym trenerem ART® Instytutu Amity w Warszawie. Autor kilkunastu publikacji na temat readaptacji społecznej i pomocy postpenitencjarnej. Zawodowo zajmuje się również pracą z osadzonymi i wsparciem readaptacyjnym. W pracy naukowej skupia się na problematyce reintegracji społecznej byłych więźniów i problematyce agresji. Resocjalizacją zajmuje się zawodowo od 20 lat

Bibliografia

- Błachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (1999). *Kryminologia*, s. 313. Gdańsk: Wydawnictwo Arche s.c.
- Łobocki, M. (2003). *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Najwyższa Izba Kontroli. (2019). *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne. Informacja o wynikach kontroli*. Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny. Pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/18/041/LZG/>.
- ONZ (2015). *Wzorcowe reguły minimalne zalecenie Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli)*. Rezolucja 2015/20, Rada Ekonomiczno-Społeczna, s. 29.

- Pilch, T. (1998). *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”
- Poklek, R. (2010). *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, s. 307-308. Kalisz.
- Rada Europy Komitet Ministrów (2006). *Rekomendacja Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęta w dniu 11 stycznia 2006 r.* cz. I pkt 6.
- Rekosz, E. (2010). Przygotowanie skazanych do zwolnienia. Wyniki badań na temat oddziaływań penitencjarnych w polskich zakładach karnych. *Analizy Raporty Ekspertyzy, 3*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, s. 5.
- Špániková, M. (2018). *Penitencjárna a postpenitencjárna starostlivosť – ďalšie vzdelávanie sociálnych pracovníkov*, s. 38-45. Ružomberok: Wydawnictwo „Verbum”.
- Stańdo-Kawecka, B. (2013). *Ograniczanie recydywy w dyskusjach kryminalno-politycznych ostatniego stulecia. Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacznica i P. Wiktorska (red.). Warszawa: Wolters Kluwer, s. 1030.
- Ustawa z dnia 22 września 2005 r. – Kodeks karny wykonawczy Republiki Słowackiej (Zákon z 22 septembra 2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (1997). Dz.U.2023.127.
- Valentovičová, Z., Jasiński, K. (2020). Narodowy projekt „Szansa na powrót” jako sposób społecznej reintegracji skazanych ze społeczeństwem. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, LVIII* (4019), s. 135-149.

Netografia

- Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej. (2020). *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2020*. Pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

